

192. Σελ. 140 σημ. 142 ἀντὶ 1456 γρ. 1461, σελ. 141 σημ. 151 ἀντὶ 73 γρ. 74. Ἐν σελίδι 143 εἰς ὄσα ὀρθὰ κατὰ βᾶσιν γράφονται περὶ μὴ ταυτίσεως τῆς Ἀρτέμιδος καίτοι βασιλευσύσης εἰς τὸν κόσμον τῶν ζῶων πρὸς οὐδὲ ἐν ζῶων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιπραταθῆ ἢ μοναδικῆ μαρτυρία τοῦ Ὄβιδίου, Met. V 330 περὶ μεταμορφώσεως τῆς Ἀρτέμιδος εἰς γαλῆν, τὸ ἱερὸν ζῶον τῆς σεληνιακῆς θεᾶς Βουβάστιος, πρὸς ἣν ἐταυτίζετο ἢ Ἀρτεμις (πρβλ. IX 691, Ἡροδ. II 137, 156). Σελ. 149 στ. 19 ἀντὶ La γρ. Le, σελ. 151 σημ. 219 στ. 5 ἀντὶ 2816 γρ. 2815, σελ. 154 σημ. 240 στ. 1 ἀντὶ εἰκόνες γρ. εἰκόνες, σελ. 169 στ. 8 ἀντὶ 94 γρ. 93. Σελ. 170 ἐν λ. Πάρνοψ· δὲν γνωρίζω ἐὰν τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα τοῦ πάρνοπος εἶναι *tettigonia*. Πάρνοψ εἶναι εἶδος ἀκρίδος, genus locustae, ἐν ᾧ *tettigonia*, ὄνυμ τεττιγόνια εἶδος μικρῶν τεττιγῶν· πρβλ. Plin., N. H. XI 92 sequens est uolatura earum (sc. cicadarum) quae canunt; uocantur achetae et quae minores ex his sunt, *tettigonia*, Ἄριστ., Ἱστορ. Ζῶων 556α 15 κ.έ., Ἑρρ. Σκάσση, *Tethae* καὶ *Tettigonia* παρὰ Πλινίω. Γλωσσικὴ ζήτησις, σελ. 10 κ.έ. (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 24, ἀριθ. 3). Σελ. 171 ἐν λ. ὄφις στ. 9 ἀντὶ 91, 243 γρ. 91²⁴³, αὐτόθι ἐν λ. ὄφις παρεία (sic) γρ. παρείας. Σελ. 173 ἐν λ. Φάττα: 10³⁸³ νὰ τεθῆ ἀνωτέρω ἐν λ. *Περιστέρα λευκή*. Ἐλλείπουσι τὰ λατινικὰ ὀνόματα ἐκ τινῶν γνωστῶν ζῶων ὡς νυκτερίς: *uespertilio*, οἰωνός, ὄρνις: *avis*, τράγος: *caper*, *hircus*, χοῖρος: *porcus*. Ἐν λ. *Κάπρος*, σελ. 174 προσθετέον *aper*.

Γενικῶς ὑπάρχουσιν ὠρισμένοι παραλείψεις εἰς μερικὰ θέματα, θὰ ἦτο δυνατόν δὲ νὰ γίνῃ εὐρύτερα χρῆσις τῶν λατινικῶν πηγῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς θέματα τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς μυθολογίας, μάλιστα σχετιζόμενα πρὸς τὰ ζῶα. Τὸ ἔργον πάντως διακρίνεται διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ μεθοδικότητα, τὴν ἐπιτυχῆ ἐπιλογὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν θεμάτων, τὴν καλαισθητὸν ἐμφάνισιν, τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ὄφους, τὸν πλοῦτον τοῦ περιεχομένου. Εἶναι ἐν χρήσιμον βιβλίον καὶ δίδει μίαν ἐναργῆ εἰκόνα τῆς θέσεως τῶν ζῶων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ θρησκείᾳ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΖΑΓΑΝΙΑΡΗΣ

* * *

ΒΑΣ. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΑ, **Αἰσθητικὴ Ἑρμηνεία τοῦ Ὀμήρου, II Αἰσθητικὴ ἀνάλυση τῆς Ὀδυσσεΐας**, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 604 + χάρτης.

Ὁ Βασίλειος Καλογεράς, ἀκόματος ἐργάτης τῆς φιλολογικῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Μέσης Παιδείας, ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ 1938 δημοσιεύσεως τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς μέχρι σήμερον οὐδ' ἐπὶ στιγμήν ἔπαυσε νὰ διαφωτίζῃ διὰ συγγραφῶν καὶ δημοσιευμάτων ἀπειροπληθῶν τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ διδακτικὰ προβλήματα τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζουσιν καθημερινῶς κατὰ τὴν διδασκαλίαν οἱ Ἕλληνες καθηγηταί. Ἀνορίθμητοι εἶναι οἱ αὐτοτελεῖς δημοσιευθεῖσαι ἐργασίαι του καὶ αἱ εἰς διάφερα ἐκπαιδευτικὰ περιοδικὰ καὶ εἰς τὸν ΠΛΑΤΩΝΑ φιλολογικαὶ μελέται του καὶ διδακτικαὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς παρατηρήσεις του ἀναφερόμεναι εἰς τὴν σύνταξιν, τὸ ὄφους καὶ τὴν ἑρμηνείαν των. Ὡλος ἰδιαιτέρως καθοδηγητικαὶ ὑπῆρξαν αἱ αἰσθητικαὶ ἀναλύσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εἰς ἔργα τοῦ Πλάτωνος, εἰς ἔργα τῶν τραγικῶν καὶ εἰς τὸν Ὀμηρον. Ἀπὸ τοῦ 1963 ἐδημοσίευσε τὴν αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τῆς Ἰλιάδος (Α - Ω), μὲ τὸ ἐν ἐπικεφαλίδι δὲ ἐσχάτως δημοσιευθὲν ἔργον του συμπληρώνει τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Ὀμήρου μὲ τὴν αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας (α - ω).

Εἰς τὴν ἐκτενῆ εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὸ παλαιόθεν μὲν

ἐγερθὲν ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν ἐπῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸν δημιουργόν των, τὸ κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ αἰῶνας ἀναζωπυρηθὲν πολύκροτον Ὀμηρικὸν ζήτημα. Ἀναλύει ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ δυνάμενα νὰ βοηθήσουν τὴν κρίσιν ἐπ' αὐτοῦ ἀκολουθῶν τὸ ἔξιωμα «τὸν Ὀμηρον ἐκ τοῦ Ὀμήρου σαφηνίζειν» καὶ δὴ τὴν τοπογραφικὴν γνῶσιν τῶν ἀναφερομένων μερῶν τοῦ τότε κόσμου, τὴν δυνατότητα τῆς γρῆφῆς κατὰ τὸν 7/6 αἰῶνα καὶ τὸ ἡμερολόγιον τῆς κινήσεως τοῦ Ὀδυσσεῶς. Περαιτέρω ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν τμημάτων τῆς δράσεως ἀνευρίσκει τὴν κυρίαν ἰδέαν τοῦ ἔπους καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ καὶ δικιπιστοῖ τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα τοῦ σχεδίου καὶ τὸ εἶδος τῆς ὀργανώσεως τοῦ ποιήματος, ὁπόθεν καταδεικνύει ὅτι τὸ ἔργον εἶναι ἐνιαῖον καὶ ὄχι συμπλήμα τμημάτων ποιηθέντων ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων. Πρὸς αἰσθητοποίησιν τῆς ἐνότητος τοῦ ἔργου ὁ συγγρ. συνηρομολόγησε καὶ παραθετεῖ εἰς πίνακας 1) τὸν δείκτην τῆς συχνότητος ἐμφανίσεως ὀρισμένων προσώπων καὶ θεῶν εἰς ὅλας τὰς ῥαψῳδίας, 2) τὸν κατάλογον τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἰδεῶν ποὺ ἰσχύουν μὲ συνέπειαν καθ' ὅλον τὸ ἔπος καὶ 3) τὸ ἀρχιτεκτονικὸν διάγραμμα κατὰ στοιχεῖα. Περαιτέρω θέτει ὑπὸ ἐλεγχον ὅλα τὰ ἀμφισβητηθέντα χωρία καὶ τμήματα τῆς Ὀδυσσεΐας μὲ τὰ προβληθέντα ὑπὸ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς γνησιότητος, παραθέτει δὲ τὰς τε παλαιόθεν διατυπωθείσας ἀπόψεις πρὸς τὴν ἀντίθετον ἄποψιν ἀλλὰ καὶ ἰδικὰ του ἐπιχειρήματα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι καὶ πειστικὰ καὶ εὐφυᾶ. Εἰς τὴν ἀντίρρῃσιν λ. χ. τῶν κριτικῶν, πῶς εἶναι δυνατόν ὀμιλῶν Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν Σχερίαν νὰ ἀναφέρῃ ὄχι μόνον ἥρωας, σχετικoὺς πρὸς τὴν Τροίαν, ἀλλὰ καὶ ἀσχέτων πρὸς τὴν Τροίαν γυναικῶν ὀνόματα, ὁ συγγρ. παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ λεπτότητα συμπεριφορᾶς καὶ φιλοφροσύνην πρὸς τὴν παρισταμένην βασιλίσσαν Ἀρήτην. Εἰς ἀρκετὴν ἔκτασιν τέλος ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει νέας ἀπόψεις ἐμφαινoύσας λεπτομερῶς τὸ δρομολόγιον τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ τὰ μέρη ποὺ ἐπεσκέφθη ἐπὶ τῇ βοήθειᾳ τοῦ ἡμερολογίου τῆς κινήσεως καὶ τῶν ἐνδείξεων κατευθύνσεως ἐκ τῶν ἀνέμων τῶν χαρακτηριστιζομένων ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ὡς οὐρίων ἢ ἀντιθέτων. Εἰδικώτερον προβαίνει εἰς καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν τόπων Σχερίη, Ἰθάκη, Σάμη, Δουλίχιον, φέρων ὡς μαρτύρια καὶ σύγχρονα τοπωνύμια ἰδικῆς του ἐξακριβώσεως. Τὴν Θρινακίην ταυτίζει πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ Μαδέραν, τὴν δὲ ἔξοδον πρὸς τὸν Ὀκεανὸν διὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὸν Ἄδην τὴν δέχεται ὡς ἀνάπλου τοῦ ποταμοῦ Ἰβηρος, τὴν νῆσον τῶν Σειρήνων ὡς τὴν Μαγιόρκα, τὴν Σκύλλαν καὶ τὴν Χάρυβδιν εἰς τὸ Γιβραλτάρ, τὴν Ὠγυρίην εἰς τὰς Πυτιούσας νήσους τῆς Ἰσπανίας, τὴν Σχερίην εἰς τὸ Δ μέρος τῆς Κερκύρας, λεπτομερῶς δὲ ἐντοπίζει εἰς τὴν νῆσον τῆς Ἰθάκῃς ὅλας τὰς εἰς τὸ ἔπος μνημονευόμενας ὀνομασίας. Γενικῶς ποιητῆς τῶν Ἐπῶν ὑπῆρξεν εἷς, ὁ Ὀμηρος, συνθέσας καὶ καταγράφας τὰ ἔπη κατὰ τὸν 7ον/6ον αἰῶνα, ὅτε ἡ γραφὴ ἦτο γνωστὴ καὶ ἡ γεωγραφία τῆς Μεσογείου γνωστοτάτη ἐκ τῶν ἀποικισμῶν. Ὅλο τὸ δρομολόγιον εἰς γνωστὰ μέρη ἐντοπίζεται ἐκ τῶν ἐνδείξεων τοῦ ποιήματος καὶ ἐναρμονίζεται μὲ τὰς ἡμέρας τοῦ δρομολογίου. Τὸ ποίημα ἔχει ὀργανικὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα καὶ ὀργάνωσιν καὶ σχέδιον σαφές μὲ κεντρικὴν ἰδέαν καὶ οὐσιώδη σημεῖα τῆς συνθέσεως καὶ σκηρικὴν καὶ τεχνικὴν οἰκονομίαν. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ποιητοῦ ἐξεμεταλλεύθη ὑπάρχοντας μύθους καὶ ἔπη, δὲν ἐχρειάζετο ὁμῶς νὰ παραλάβῃ καὶ νὰ συρράψῃ ἔτοιμα ποιήματα, ἀφοῦ ἦτο εἰς θέσιν ὁ ἴδιος νὰ στιχορρηγῆ ἐπὶ ἰδικῆς του συνθέσεως καὶ μὲ τὸ ἰδικόν του καλλιτεχνικὸν πνεῦμα διέπον ἐνιαίως τὸ ἔργον του. Αἱ ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως ἐκτίθενται μὲ πειστικότητα. Ἰσως ὁμῶς διὰ τὸν χρόνον τῆς πλοκῆς τοῦ Ὀμήρου εἰς τὸν 7/6 θὰ ὑπῆρχον ἀντιρρήσεις, διότι ἂν ἔζη τόσον ἐγγύς πρὸς τὴν περίοδον τοῦ Πεισιστράτου, εἶναι ἀδύνατον αἱ πληροφορίαι περὶ τοῦ προσώπου του νὰ μὴ ἦσαν περισσότερον σαφεῖς. Ὡς πρὸς τὸ δρομολόγιον τοῦ Ὀδυσσεῶς, ὅπερ ἐμφανίζεται τόσον

συνεπές — και διά τὸ ὅποιον ἔχουν προταθῆ ἀναρίθμητοι διάφοροι παραλλαγαι — ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφεθῆ, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν μετάβασιν του εἰς τὸν Ἄδην, περισσότερο ἀόριστον, ἀφοῦ προφανῶς τὸ ταξίδιον αὐτὸ εἶναι καθαρά φανταστικόν. Ἦδη οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἐπέμεναν εἰς τὸν ἀκριβῆ ἐντοπισμὸν τῶν τοποθεσιῶν τοῦ ἡρομολογίου ἐκτιμῶντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ, ὁ δὲ Ἐρατοσθένης ἔλεγεν, ὅτι τότε θὰ μάθωμεν τοῦ περιεπλανήθη ὁ Ὀδυσσεύς, ὅταν ἀνεύρωμεν και ἐξετάσωμεν τὸν σκυτέα, τὸν συρράψαντα τοὺς ἀσκούς τοῦ Αἰόλου. Ὑποθέτω ὅτι και ὁ συγγραφεὺς οὕτω ἐκτιμᾷ τὸ θέμα, ἐνδεικνύων ἀπλῶς τὴν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ἔπους προκύπτουσαν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν τοῦ φανταστικοῦ πάντως πλοῦ τοῦ Ὀδυσσεύς.

Τὸ μέγιστον μέρος τοῦ βιβλίου ἀπὸ σελ. 83—577 διαπραγματεύεται τὸ κύριον θέμα, τὴν αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν μιᾶς ἐκάστης τῶν ῥαψωδιῶν α - ω. Ἡ διαπραγματεύσεις γίνονται μὲ συστηματικότητα, ἐμβρίθειαν και λογιότητα. Ὁ συγγρ. κυριαρχεῖ ἀπολύτως τὸ ὕλικόν του και τὸ ἀναλύει ἀριστοτεχνικῶς μέχρις ἐξαντλήσεως ὅλων τῶν ἐπιδεκτικῶν ἐκτιμήσεως στοιχείων.

Ἡ διαπραγματεύσεις ἐκάστου στοιχείου ἀκολουθεῖ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ ἀκόλουθον περίπου σχῆμα : Γίνεται ἐπισκόπησις τοῦ περιεχομένου μὲ ἀνάλυσιν τοῦ ἐπικοῦ μύθου, τῶν μερικῶν σκοπῶν του και τῆς ὀλοκληρώσεώς του και μὲ παρακολούθησιν τῆς δράσεως και τῆς δραματικότητος - διήγησις, περιγραφή, διάλογοι.

Παρακολουθεῖται ἡ ἐπικὴ τεχνικὴ και ἡ τεχνικὴ οἰκονομία (ἡ κλιμάκωσις, ἡ ἀντιστοιχία, αἱ ἀντιθέσεις). Ἐκτιμᾶται ἡ ἐνότης, ἡ πλοκή, ἡ σύνθεσις, ἡ ἀληθοφάνεια, ἡ αἰσθητικὴ ἀναγκαιότης και γίνονται οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν δρώντων προσώπων. Παρουσιάζονται τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα — ἡ θρησκεία τοῦ Ὀμήρου, ἡ κοινωνία του και ἡ βιοσοφικὴ γνωμολογία. Ἐκτιμῶνται ἀκόλουθως τὰ λογοτεχνικὰ μέσα τῆς ἐκφράσεως (σχήματα και τρόποι — εἰς ἀναρίθμητον ποικιλίαν—ἐπιθετα-τυπικά, χαρακτηριστικά, περιγραφικά, χρωματικά, μεταφορικά, τολμηρά· ἐναρκτήριοι και μεταβατικοὶ στίχοι, αἰσθητικὴ τοῦ μέτρου και τοῦ ῥυθμοῦ, ἡ γλῶσσα και τέλος ἡ γενικὴ ἐκτίμησις τῆς ῥαψωδίας.

Εἰς τὸ τέλος ἐν σελ. 578—583 ἐν ἐπιμέτρῳ ὁ συγγρ. προβαίνει εἰς γενικὴν ἐκτίμησιν τῆς Ἰλιάδος και τῆς Ὀδυσσεύς και εἰς σύνοψιν τῶν κρίσεων ἐπιφανῶν μελετητῶν περὶ τῆς ἀξίας τῆς Ὀδυσσεύς, ἣτις ἔχει στερεώσει τὴν φήμην της ὡς ἔργον τέχνης ἀριστοτεχνικόν, διεπόμενον ὑπὸ ἱπποτικοῦ πνευματος και ἀνθρωπιστικῆς ἀντιλήψεως μὲ σχέδιον, πλοκὴν και σύνθεσιν, ποιητικούς τρόπους και ἐκφρασιν ὑψηλῆς ποιότητος, ποιηθὲν ὑπὸ δημιουργοῦ διαθέτοντος πλουσιωτάτην φαντασίαν, μεγαλειώδη ἔμπνευσιν, πηγαίαν και συνθετικὴν ἰκανότητα. Τὸ ἔργον ἐκφράζον τὸ ἀνήσυχον και ἐξερευνητικόν ἔργον τῆς φυλῆς καθιέρωσε διὰ τὴν παγκόσμιον λογοτεχνίαν βασικὰς αἰσθητικὰς ἀρχὰς και νόμους τῆς ἐκφράσεως και κατέστη κανὼν διὰ τὴν ποίησιν και κᾶδιξ διὰ τὴν αἰσθητικὴν τῆς τέχνης τοῦ λόγου.

Οἱ ἀρχαῖοι διαπιστώσαντες ὅτι «τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητής» δὲν ἠδύνατο νὰ προῖδουν ὅτι και διὰ τῆς Ἑλλάδος και τῶν Ῥωμαίων ἐπαίδευσε και τὸν δυτικὸν κόσμον ἅπαντα και συνεχίζει νὰ τὸν παιδεύη. Καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Β. Καλογερά, πὸν δίδεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας ὡς ἀναλυτικὸς και ἀσφαλῆς ὁδηγὸς διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὀμήρου εἰς τὰ σχολεῖα, θὰ γίνη δεκτὸν ὑπ' αὐτῶν εὐγνωμόνως, διότι θὰ τοὺς παράσχη πολὺτιμον βοήθειαν ἐκπηγάζουσαν ἀπὸ σοφίαν πυκνὴν και πείραν μακράν.

Τὸ βιβλίον θὰ ἀκτινοβολήσῃ εὐρύτερον, ὅταν ἐκλείψῃ τὸ ἐνσκιῶσαν σκοτεινὸν νέφος τοῦ γραικυλισμοῦ και ἀποκατασταθῆ και πάλιν εἰς ἕλας τὰς τάξεις τῶν σχολείων τῆς Μέσης Παιδείας ἢ διδασκαλία τοῦ Ὀμήρου ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ